

Britské federalistické koncepce a pojetí Evropy v éře „skvělé izolace“

TOMÁŠ BOSÁK

British Federalist Concepts and the European Idea in the “Splendid Isolation” Era

Abstract: This article deals with the late Victorian era of “splendid isolation”, emphasizing its long-neglected aspects, i. e. the British attitude towards continental Europe and the development of British concepts of Europe with federalist thinking leading the list. Federalist concepts of Atlanticist and imperialist federalism are introduced along with their substantial impact on the British thinking of Europe within the framework of the shaping of eurofederalism, a major concretization of the British “European discourse”.

The article explores the specificity of both the emergence and the form of British society’s federalist concepts and demonstrates how the idea of Atlantic federalism and the calls for federalizing the Empire functioned as a somewhat paradoxical model for pro-European thinking and how this model affected the emerging idea of European federalism in the rigidly conservative atmosphere of the splendidly isolated Britain.

Key words: eurofederalism, atlanticism, imperial federalism, federation, splendid isolation, Seeley, Stead.

Tento článek se zabývá jedním z dosud nedostatečně prozkoumaných aspektů britské viktoriánské éry a ve vztahu k tématu britského evropanství naznačí a rozvine poněkud troufalou hypotézu, že kořeny britského evropanství, respektive britského eurofederalismu lze úspěšně nacházet již v období dávno předcházejícím britské válečné zkušenosti¹ a Churchillovu myšlenku spojených států evropských. Myšlenka federalizace Evropy nacházela své významné stoupence i v období, s nímž si dodnes asociujeme rovnováhu sil, „skvělou izolaci“ či imperiální hrdost. Tato stať je exkurzí do doby, kdy myšlenka skutečné a institucionalizované evropské federace byla v kruzích britských federalistů spíše utopickou a radikální než mainstreamovou; přesto ji však bylo možné vystopovat v tezích a myšlenkách mnohých vlivných osobností či – chcete-li – společenských elit britského impéria. Ať už šlo o onu podobu radikální nebo o evropskou myšlenku zahalenou více či méně do široce přijatelného atlantického či imperiálního hávu, myšlenka federalizace Evropy měla i ve viktoriánské Velké Británii své místo – a to překvapivě nikoli nevýznamné. Tento článek ukáže, nakolik idea (specificky) federalizovaného impéria paradoxně fungovala jako model pro myšlenku federalizace Evropy a nakolik naopak – do určité míry – myšlenka evropské federace inspirovala konzervativnější imperiální federalisty a atlanticisty k hlubším úvahám o modernizaci impéria a o posílení zvláštního anglo-amerického pouta.

Britský oficiální či dominantní diskurz lze vnímat jako konzervativnější alternativu ke zmíněným myšlenkovým koncepcím. Zároveň pro jejich analýzu tvoří tolik potřebný rá-

mec či – chcete-li – kontext. Proto bude úvodní část tohoto článku věnována právě jemu a „skvěle izolační“ rétorice o Evropě, respektive zamyšlení nad ní. Britská „skvělá izolace“ byla fenoménem této éry a nelze se zabývat analýzou britské společnosti ve zmíněném období bez tohoto expozé, které zároveň vystihne i dobovou atmosféru a vymezuje prostor, v němž britské federalistické koncepce vznikaly a bojovaly o své místo na slunci. Stejně tak nelze aspirovat na zařazení eurofederalistických koncepcí do kontextu britského evropského diskurzu a přitom zcela rezignovat na odkazy a srovnání s lety následujícími – i proto, že právě ve třicátých a čtyřicátých letech 20. století zažily tyto myšlenky a koncepce jisté politické završení.

Úvod této práce je věnován stručné definici základních termínů a koncepcí v ní se objevujících. Následně bude načrtnuta vize „skvěle izolované“ Velké Británie, která představuje kontext k následujícím kapitolám. Ty se budou věnovat jednotlivým federalistickým koncepcím v britském prostředí, konkrétně angloamerickému atlantickému federalismu, imperiálnímu federalismu a především evropskému federalismu, a to s důrazem na vzájemnou souvislost těchto koncepcí v britské společnosti. Poslední kapitola bude uzavírat pomyslný kruh „diskurzů o Evropě“ úvahou o pojetí a úloze evropského kontinentu v rámci dominantního liberálně-internacionalistického smýšlení, a tak zároveň logicky dovede celou stať k závěru, jenž naznačí vztah britských federalistických koncepcí k oficiálnímu „skvěle izolačnímu“ diskurzu, respektive k pozici v jeho rámci.

NĚKOLIK POZNÁMEK K ZÁKLADNÍM TERMÍNŮM, KONCEPCÍM A CÍLŮM

Smyslem tohoto expozé není pregnantní definice klíčových pojmů a termínů ani ospravedlnění a obhájení té či oné definice. Termíny – a to i ty přesně definované – jsou mnohdy ostatně jistou berličkou, která komplexní historickou realitu vystihuje jen stěží. Z toho plyne, že termíny a pojmy zde tedy slouží spíše jako nástroje k vyjádření než jako téma *per se*; jsou vědomě užívány volněji, mnohdy jsou chápány v širším, obecnějším slova smyslu. Právě tyto obecné a široké definice jsou posléze naplněny konkrétnějším „britským“ obsahem. Jádrem samotného textu i jeho primárním smyslem je právě podrobnější analýza obecných koncepcí, respektive jejich konkrétního obsahu a podob, které nabývaly ve specifické atmosféře britského impéria konce 19. století a počátku následujícího století, respektive období mezi lety 1850–1918; přesto je však vhodné na tomto místě stručně specifikovat mé pojetí alespoň nejčastějších či problematických pojmů a termínů.

Budiž předesláno, že pojem *diskurz* je v této práci užíván ve smyslu komplexní celospolečenské diskuze o daném tématu, v tomto případě o tématu spolupráce s Evropou a o jejích podobách. Diskurz zahrnuje nejen rovinu oficiálně politickou, ale také dimenzi kulturně-společenskou (veřejné osobnosti a komentátoři veřejného života, literární produkce, tisk a podobně).

Atlanticismus představuje ideový prvek v mnohých ohledech typický pro angloamerickou civilizaci obecně. Jedná se o moderní variantu prastaré koncepce vyspělé ostrovní civilizace, o tradiční myšlenku, že pro Velkou Británii bude do budoucna nejvhodnější volbou úzce spolupracovat v rámci tzv. zvláštního pouta mezi britskými ostrovy a severoamerickými státy spíše než spojovat svou budoucnost s evropským kontinentem. Právě tato myšlenka byla podstatou *atlantického federalismu* a právě této dimenzi se věnuje následující práce, která atlanticismus chápe nikoli jen obecně jako zvláštní historicko-kulturní pouto, ale primárně a v užším smyslu ideje anglo-americké federace přímo jako pouto federální. Zmíněný atlantický federalismus se zjevně výrazně inspiroval americkým konstitučním federalismem. I proto je na některých místech této práce používán též termín anglosaský konstituční federalismus.

Imperiální federalismus, který je chápán jako specifikum (či produkt specifity) britského prostředí, byl ve své době populární a vlivnou koncepcí, která do „federalistické

rovnice“ dosazovala namísto Evropy proměnnou zvanou impérium; jinými slovy řečeno, pokusila se reformovat dech ztrácející britské impérium tím, že se inspiruje myšlenkou federalismu a modernizuje impérium do ekonomicky i geopoliticky efektivnější podoby federalizovaného svazku států.

Jako diskutabilní by mohlo být chápáno použití termínů *eurofederalismus*, *evropský federalismus*, popřípadě *eurofederalistický* v souvislosti s viktoriánskou a eduardovskou Velkou Británií. I zde jde nicméně o užití v obecném smyslu myšlenky kooperace v rámci Evropy (tedy primárně její západní části), která by v politické rovině eventuálně vedla až ke vzniku federace evropských států.

Těž obecný termín *proevropský* je díky problematičnosti samotného termínu *Evropa* vždy nevyhnutelně značně subjektivní a je zde užíván v neutrálním smyslu náklonnosti či podpory myšlenky evropské (politické či kulturní) spolupráce (a později též integrace).

V neposlední řadě, *evropská identita* zde není chápána v dnešním smyslu předstupně k evropskému občanství, ale spíše obecněji jako přihlášení se k loajalitě/pocitu sounáležitosti se státy, které samy sebe chápou jako „evropské“. Evropskou identitu chápou jako komplementární k jiným identitám, především pak k národní identitě. Ta nabývala v britském případě obzvláště specifické podoby (*blíže například Bradshaw – Roberts /eds./, 1998; Armitage, 2000*);² mnohdy se proto v britském případě hovoří nikoli o komplementaritě, nýbrž o opozici k identitě evropské či přímo o britsko-kontinentální divergenci (*k zajímavé rozpravě o divergenci a konvergenci ve vztahu Velká Británie – evropský kontinent na mezinárodněpolitické rovině viz zejména Black, 1994*).

Práce se pokusí zmíněné zdánlivě neslučitelné koncepte nejen naplnit reálným obsahem, ale zároveň na konkrétních případech naznačit jejich souvislost a provázanost v rámci britského diskurzu druhé poloviny 19. a počátku 20. století, respektive načrtnout jejich vývoj v historickém kontextu. Prostřednictvím zmíněného bude dosaženo i primárního cíle práce, tedy charakterizovat pozici eurofederalismu v britském diskurzu, neboť tato stat též obhájí tezi, že britské evropanství existovalo a bylo historickou realitou i v „skvěle izolovaném“ britském impériu.

„SKVĚLÁ IZOLACE“ – ZAHRANIČNĚPOLITICKÁ KONCEPCE I TERMÍN, JENŽ PŘIŠEL PŘÍLIŠ POZDĚ:

K POJETÍ EVROPY V OFICIÁLNÍM DISKURZU OBECNĚ

V průběhu dlouhého 19. století, mezi érou Napoleonovou a první světovou válkou, se Velká Británie oficiálně vyvinula v globální supervelmoc a její obchodní, průmyslový, finanční i územní potenciál byl bezkonkurenční po většinu této doby. Tento fakt také nepochybně značně formoval soudobou britskou diplomacii, a proto se britská vládní politika vůči evropskému kontinentu jeví být přinejmenším poněkud laxní, váhavá, odtahitá. Ve druhé polovině 19. století se situace v západní Evropě sice zdánlivě stabilizovala, mezi kontinentálními velmocemi se objevily dokonce zárodky budoucí konkurence.³ Velká Británie byla však stále onou „velrybou“, tedy metaforicky vyjádřeno, velkou rybou ve zkažených evropských vodách, což evokovalo neodbytnou otázku britské veřejnosti, zda by si neměla hledat vody jiné, tedy zda by Velká Británie vůbec měla být součástí tohoto kontinentálního celku, jehož postupy jsou jí mnohdy tak bytostně cizí.

Tradiční viktoriánský postoj k evropskému kontinentu byl přinejlepším rezervovaný a byl determinován tím, jak Velká Británie sebe sama chápala v kontextu mezinárodního systému – tedy tím, co je v dějinách nazýváno „skvělou izolací“. Hovoříme o období, na jehož sklonku byly britské národní zájmy ústy lorda Palmerstona⁴ prezentovány jako stálé, trvalé a věčné (*citováno dle Baker – Seawright, 2000, s. 9*), o období, kdy jeden ze symbolů britské imperiální expanze, námořní kapitán Henry Byam Martin, generalizoval Francouze – symbol kontinentální Evropy – jako „*nemožné a ošklivé*“ (*citováno dle Paxman, 2006, s. 59–60*). Podobně vlivný zástupce jiné oblasti, John Ruskin, tehdy napsal: „*Byl nám nabídnut nejvyšší úděl, jaký byl národu svěřen... Náš národ není dosud zdege-*

nerován, je promíšen s nejlepší severskou krví... [proto – poznámka autora] prvořadým úkolem musí být šířit moc Anglie na moři i na souši“ (citováno dle Faber, 1966, s. 64). Na takové „šíření moci“ se také dost často omezovalo kontinentální angažmá viktoriánské zahraniční politiky.

Realita ale nikdy nebývá černobílá a ani v tomto případě by tak neměla být interpretována a prezentována. Britská společnost a její vztah k evropskému kontinentu jsou fenoménem daleko komplexnějším a je tedy třeba nezapomínat, že je zároveň řeč i o éře četných troufalých federalistických projektů v oblasti atlantického a imperiálního federalismu, později též nesmělých počátků evropského federalismu. Éra izolace byla i obdobím, kdy si značná část nejen vědeckých, ale i politických autorit začala pozvolna uvědomovat, že zatímco výše zmíněná taktika „s sebou v éře imperialismu původně nesla mnoho výhod, s blížícím se počátkem 20. století se stále více jevila jako neslučitelná s koncepcí a potřebami moderního státu“ (McCrone, 1997, s. 594–595).

Jak bylo již předesláno, pojem „skvělá izolace“, jímž máme tendenci označovat politické klima ve Velké Británii obecně, je poněkud nepřesný, minimálně pokud se týká jejího vztahu k evropskému kontinentu. Přesto se toto slovní spojení stalo široce akceptované, implikující mimo jiné alternativu ke kontinentálním závazkům a činící si nárok souhrnně charakterizovat a do značné míry simplifikovat z hlediska britsko-kontinentálních vztahů nesmírně komplikované 19. století, v lepším případě alespoň jeho druhou polovinu. Tento koncept funguje spolehlivě jako opěrný bod pro všechny, kteří argumentují ve prospěch britského maloangličanství, imperialismu či antievropanství, a je ve všech těchto diskurzích hojně používán. Ilustrativní budiž to, že stejně jako tyto argumenty, ani „skvělá izolace“ není zdaleka termínem nezpochybnitelným, ba naopak. Stejně jako období, které má symbolizovat, je plné skrytých kontradikcí, i nad „skvělou izolací“ se vznášejí mnohé otazníky – a to fakticky i etymologicky. Po detailnějším pohledu se proto užívání termínu *splendid isolation* v kontextu britsko-kontinentálních vztahů může občas jevit jako buďto nepřiměřené a nekritické, či jako dodatečná apoteóza tzv. britského vrcholného imperialismu šedesátých až osmdesátých let.

Dostatečně charakteristický je i fakt, že termín po většinu 19. století neexistoval a vznikl až na jeho samotném konci (oproti tomu srovnaj poněkud kavalírské použití například in: Krein, 1978), přičemž jeho autorem nebyl žádný anglický imperialista či nadšený nacionalista, nýbrž Kanadan, kritický hlas přímo z impéria.⁵ Přesněji řečeno, šlo o kanadského poslance a žurnalistu George Fostera, který pomocí tohoto slovního spojení satirizoval neoblíbenost Velké Británie v souvislosti s búrskými válkami, když řekl: „V těchto neklidných dnech stojí naše velká matka impérium skvěle izolovaná od Evropy“ (Projev George Fostera v Dolní sněmovně, 16. ledna 1896).

Teprve tehdy odstartoval Foster lavinu „skvělých izolací“ jak v politice, tak v tisku. Současně je jak tisk, tak i politické kruhy volně přizpůsobovaly dobovým potřebám, a tak slovní spojení získalo konotace mnohdy diametrálně odlišné od těch původních. Pátého února na Fosterova slova reagoval na kanadské parlamentní půdě premiér Wilfrid Laurier: „Je-li Británie izolována skvěle či nebezpečně, není nyní předmětem naší diskuze, ale co se mého názoru týče, stavím se za skvělou izolací, neboť izolace Británie je důsledkem její nadřazenosti“ (citováno dle Oxford English Dictionary, 2002). Podobný názor prezentoval v samotné Anglii krátce poté i 1. lord admirality Salisburyho vlády George Joachim Goschen,⁶ jenž 26. února téhož roku v Lewes řekl: „Stojíme zde v izolaci, v naší skvělé izolaci, jak jeden z našich koloniálních přátel trefně poznamenal“ (citováno dle Oxford English Dictionary, 2002). Již dříve, 22. ledna, se ale termínu chopil tisk a objevil se v titulu *The Times*: „Před několika týdny se ukázalo, že Británie zde stojí sama, obklopena žárlivými konkurenty a... nečekaným nepřátelstvím“ (*Splendid Isolation. The Times*, 10/1, 22. 1. 1896).

Zvláštní pojem „skvělá izolace“ se tak postupně dostal do zcela odlišného kontextu a do služeb oficiální propagandy, jak naznačují slova Josepha Chamberlaina v *Timesech*

ze 4. ledna 1902: „*Je úkolem britského lidu, aby se spoléhal jen sám na sebe... Ano, sám na sebe, ve své skvělé izolaci, obklopen a podporován svými koloniálními příbuznými*“ (*The Times*, 4/4, 7. 1. 1902).

Zatímco původní konotace tohoto termínu se – jak bylo výše ilustrováno – změnila a reifikovala v nové podobě, jinou otázkou zůstává jeho smysluplnost a platnost v tehdejší mezinárodní realitě. Svět se intenzivně industrializoval a modernizoval, blížilo se nové století a s ním i nová éra a bylo čím dál více zřejmé, že Velká Británie nemůže být úspěšně izolována od evropského kontinentu vzdáleného zhruba dvacet mil. Britská politická reprezentace si stále mohla dovolit trvat na jisté zdrženlivosti a odměření vůči kontinentu. Jak připomíná Roy Denman, díky své geografické poloze i díky ochrannému štítu v podobě královského námořnictva (*jeho existence hrála v britské imperiální politice nepochybně významnou roli a byla jedním z centrálních aspektů britského impéria, což naznačuje například Armitage, 2000, s. 8*) se stále mohla cítit relativně bezpečně a rozhodně méně závislá na kontinentálním politickém manévrování než kupříkladu Francie, jejíž hranice mohla být kdykoli snadno překročena intervenujícími vojsky (*viz například Denman, 1995, s. 36*). Proto když se například v roce 1882 objevil návrh na vybudování tunelu pod La Manche, zorganizoval časopis *Nineteenth Century* mohutnou kampaň proti výstavbě, v níž se mimo jiné objevilo následující: „*Železnice pod kanálem by naši zemi vystavila právě takovému válečnému nebezpečí, jaké se nám zde na ostrově až dosud našťástí vyhýbalo...*“ (*The Proposed Channel Tunnel: A Protest. Nineteenth Century* 11 /April 1882/, No. 62, citováno dle Parry, 1993, s. 166). Pod tento názor se podepsala mimo jiné i více než tisícovka známých osobností své doby, mimo jiné i básníci Tennyson a Browning, filozof Spencer, biolog T. H. Huxley, ale i 26 poslanců či arcibiskup z Canterbury (*Paxman, 2006, s. 53–54*).

Britská politická reprezentace nadále v mezinárodní politice spoléhala především na praktikování politiky rovnováhy sil. Prokazovala ochotu spojovat se s kontinentálními mocnostmi a vytvářet dočasné koalice, popřípadě vysílat expediční síly na kontinent v tom případě, že hrozila příliš velká dominance některého z kontinentálních států. Tato zastaralá role evropského „dohlížejícího policisty“ však již dávno nebyla dostačující pro mezinárodní vztahy velmoci britského formátu a podobně i takováto míra angažmá v kontinentálních záležitostech byla možná v napoleonské éře, nikoli však na konci 19. století. Jak připomíná Piers Ludlow, britská historiografie vždy prezentovala britskou vládní politiku jako sérii pragmatických kalkulací, čímž naznačovala a zároveň zdůvodňovala, že účast na kontinentálních záležitostech nebyla nikdy důsledkem idealistického sentimentu, či nutkání být součástí Evropy (*viz například Ludlow, 2002, s. 107*). Nicméně, od jisté doby se tento pochopitelný pragmatický a utilitaristický moment z britského poměru ke kontinentu počal vytrácet, jinými slovy řečeno, z pohledu mezinárodní politiky nebylo nadále pragmatické ani praktické evropský kontinent programově podceňovat, natož ignorovat. V důsledku stabilizace kontinentálních mocností vznikala stále naléhavější potřeba redefinovat britskou taktiku a politiku vůči kontinentální Evropě vzhledem k nové geopolitické realitě. Takové hlasy byly původně ojedinělé, avšak postupem času se stávaly stále zřetelnějšími a hlasitějšími. Příkladem takového prozíravého varování byl například uznávaný časopis *Review of Reviews*, kde se například v červenci 1912 otevřeně píše o potřebě, aby se Velká Británie vzdala své „skvělé izolace“ (*Review of Reviews*, 63/1, July 1912, citováno dle *Oxford English Dictionary*, 2002).

Zatímco Roy Denman připomíná, že britské omyly ve vztahu k Evropě se neomezuji jen na dobu po roce 1945, a přesvědčivě argumentuje, že léta 1919–1939 jsou plná omylů minimálně stejně závažných, domnívá se, že pro léta 1900–1914 to neplatí, respektive že britská „skvělá izolace“ byla rozhodnutím rozumným a opodstatněným (*Denman, 1995, s. 36*). Vyjadřuje tak jinými slovy názor Johna Charmleyho (*Charmley, 1999, především s. 400–410*) a mnoha dalších, kteří spatřují počátek britských omylů v evropské politice i britského mocenského pádu až po první světové válce či později. Z dnešního pohledu

v rámci britsko-kontinentálního diskurzu je tento mezník přinejmenším značně diskutabilní, neboť je stejně tak pravděpodobné, že „skvěle izolovaná“ britská vládní politika se od jisté doby stala britskou brzdou a překážkou dalšího vývoje neindustrializovanější země světa; její neochotné a zdoluhavé přehodnocování mělo za důsledek meziválečnou nejen mocenskou, ale též „ekonomickou a vojenskou slabost, touhu vyhnout se za každou cenu ozbrojenému konfliktu“, tedy *appeasement*, ale i „rozpolcenost ohledně kontinentálních závazků“ obecně (viz Ludlow, 2002, s. 107).

Je nutné zde znovu připomenout mezinárodněpolitickou realitu přelomu 19. a 20. století jako doby počínajícího britského úpadku – alespoň relativně k západoevropským mocnostem –, počátku britského mocenského „ústupu ze scény“ i snahy vyrovnat se s novou, daleko skromnější realitou. Vzhledem k mnoha staletím předcházejícího vývoje se jedná o lýtý boj, který bude trvat mnohá desetiletí, aby nakonec skončil „vynucenými ústupky“ evropskému kontinentu, zkouškou nepochybně obtížnou a aktem do značné míry pokořujícím pro hrdý a kdysi majestátní Albion (*blíže ke koncepci Albionu například Cannadine, 1989*). Politickostrategická nekonceptnost „skvěle izolace“ a její zhodnocení slouží k demonstraci, nakolik je i zdánlivě jasně vyznívající „skvělá izolace“ Velké Británie problematikou složitou a komplikovanou, přinejmenším optikou britsko-kontinentálních vztahů. Jde nejen o termín, který vznikl příliš pozdě, ale též o mýtus, který do značné míry odporoval soudobé politické realitě. V době, kdy se objevil a proslavil, byla Velká Británie sice stále do značné míry od evropského kontinentu v izolaci, avšak dávno již nešlo o „izolaci skvělou“.

Nahlížíme-li na problém v širším kontextu dějinného vývoje, problémem britského vztahu k Evropě byl i fakt, že kontinent přestal být vnímán jako rovnocenný partner, což platilo i pro značnou část britských politiků a autorit viktoriánské veřejnosti. Za několik desetiletí se do britského veřejného povědomí zapsal mimo jiné i jako konglomerát zvláštních cizích zemí, které jsou nejen v mnohých ohledech odlišné, ale navíc – nahlíženo britskou optikou – sledují zvláštní cíle a směřují k nim prokazatelně špatnou cestou. Jistě, kontinentální Evropa nebyla takto striktně vnímána vždy, ve své době byla pro Brity i jistou inspirací; avšak mnozí nyní měli pocit, že si už z kontinentální společnosti přednapoleonské éry vzali to nejlepší a nyní už zde nic dobrého pochytit nemohou, spíše naopak. Sami často vnímali kontinentální národy jako méněcenné, a to v mnoha ohledech. Pokud tedy parafrázujeme Jeremyho Blacka, diskutujeme-li o britském vztahu ke kontinentu v této době, nebavíme se již o míře pocitu sounáležitosti či příslušnosti, mluvíme spíše o míře britské účasti a angažovanosti v kontinentálních záležitostech a o možných úmyslech, které k nim vedly (*k zajímavé a podnětné diskuzi viz Black, 1994, především s. 15*).

Výsledkem zmíněného je například skutečnost, že při hodnocení oficiálního postoje, tedy vládního poměru Velké Británie k evropskému kontinentu, jsme pro následující desetiletí odkázáni téměř výhradně na sledování poněkud odměřených a odosobněných diplomatických aktů. Je nutné konstatovat četná politická lavírování a pragmatické kalkulace či odkazovat na provizorní a účelově vytvořené pakty a smlouvy, které byly jejich výsledkem; zároveň je však možné najít jen minimum konkrétního či pro toto téma přínosného materiálu. Pokud se sledování evropské identity ve Velké Británii či pocitu příslušnosti k Evropě týká, ta je v oficiálním politickém diskurzu téměř k nenaizení, neboť byla ve sledovaném období poněkud zatlačena do pozadí politickými alternativami, které se zdály být momentálně pro impérium vhodnější a výhodnější. Při výzkumu britského pojetí spolupráce s Evropou je pak možné buď omezit se na minimum uvedené v příručkách a v učebnicích, anebo dohledávat, dovozovat, odvozovat a interpretovat. Právě tato druhá cesta vede k alternativnímu pohledu na britsko-kontinentální vztahy a k mírnému přehodnocení předcházejících tvrzení; vede totiž k objevení britského evropského diskurzu – a to i v poměrně neočekávatelných souvislostech.

Smyslem této kapitoly skutečně nebylo „skvělou izolaci“ hodnotit, nicméně je zásadní naznačit selhání této politiky (či – chceme-li – politické strategie) v jistých ohledech a ob-

lastech. Do značné míry to bylo právě toto „skvěle izolační“ selhání a neúspěch nejen v rovině politiky vůči evropskému kontinentu, co umožnilo vznik a vývoj dalších a nových pojetí či diskurzů. A právě o nich pojednávají následující kapitoly.

ATLANTICISMUS: ATLANTICKÝ FEDERALISMUS, ZVLÁŠTNÍ POUTO A SPOJENÉ STÁTY EVROPSKÉ – INSPIRACE I OPOZICE

Zatímco se oficiální britská linie ubírala výše zmíněným směrem, objevuje se cosi, co je pro interpretaci britského vztahu k evropskému kontinentu velmi přínosné, byť se zprvu jedná o element s ní zdánlivě nesouvisející; o něco, co přináší do diskuze o britském evropanství či o britském postoji ke kontinentální Evropě další cenný – a v mnohých ohledech odlišný – rozměr. Tímto poněkud zanedbávaným aspektem britských, jakož i evropských dějin a potažmo dějin mezinárodních vztahů je federalismus. Myšlenka federalismu, výrazně inspirovaná americkou zkušeností, si totiž našla cestu i na izolované britské ostrovy a našla zde vlivné a hlasité zastánce. Tyto argumenty ve prospěch federálního zřízení, založeného na ústavě nového typu, které představili Alexander Hamilton, James Madison, John Jay a další prostřednictvím svých slavných *Federalistických listů* (*The Federalist Papers*, 2001–2004),⁷ byly v podstatě transformovány v jakousi parlamentní formu namísto formy prezidentské. Vznikla tak jedna ze specificky britských adaptací federalistické myšlenky a zároveň konkrétní báze pro „zvláštní politické pouto“ se Spojenými státy americkými jako alternativa ke skomírajícímu evropskému sentimentu. Zároveň však, podobně jako i jiné modifikace, částečně přispěje i ke vzniku federalismu evropského, který tento sentiment nejen znovu oživí, ale do budoucna nabídne i konkrétní ideologický základ pro britskou proevropskou politiku.

Federalismus amerického typu se v britském prostředí dostal do popředí i díky publikaci Alexise de Tocquevilleho *Demokracie v Americe* (*De la Démocratie en Amérique*, 1835–1840), která byla výrazným impulzem pro vznik anglosaské školy konstitučního federalismu. Fakt, že angloamerický či atlantický federalismus posloužil ve své době jako inspirace a báze pro eurofederalistické smýšlení, přímo dokazuje nejvýraznější z „britských Evropanů“ poloviny 19. století.

Oním výrazným teoretikem atlantického federalismu byl proslulý skotský žurnalista, básník a stoupenec federálně sjednocené Evropy Charles Mackay, šéfredaktor masově oblíbených periodik jako *Morning Chronicle* (1835–1844) a *Illustrated London News*. Fascinace Spojenými státy je prochnuta celým jeho dílem a zřetelně ji manifestuje celý jeho život a odkaz, ať už hovoříme o jeho obdivu a úzkém přátelství s Ralphem Waldem Emersonem a s dalšími osobnostmi amerického kulturního prostředí (bližší například Lützel, 1992, s. 21), o populárních memoárech (*Mackay*, 1877) či o zachované korespondenci z let pozdějších (1857–1872) a především pak o cestách po Spojených státech a jimi inspirovaných původně dvousvazkových *Life and Liberty in America* (*toto dílo se dočkalo nespočtu edic na obou stranách Atlantiku – například Mackay*, 2004). Nejen v Mackayově případě se zřetelně ukazuje, nakolik idea federalismu obecně sloužila Britům na jedné straně jako východisko k historicky, společensky či kulturně podmíněné názorové diferenciaci, ale na druhé straně i zpětně jako most, který ony diferenciované proudy překlenoval.

Britského prostředí se však tento vývoj zatím příliš netýkal. Zde se dominantní myšlenkový proud ubíral poněkud odlišným směrem. Ve Velké Británii, vedené lidmi, jako byli vikomt Palmerston, William Gladstone, Benjamin Disraeli či markýz Salisbury, posloužil Ústavou Spojených států inspirovaný, „hamiltonovský“ anglosaský konstituční federalismus jako inspirace specifickým způsobem. Zatímco se zde evropská myšlenka prozatím dostatečně neprosadila a byla odsunuta do pozadí, federalistická kostra byla v zásadě přijata, ale v britském prostředí i do značné míry modifikována a přizpůsobena dobovým náladám; takto značně omezený federalistický koncept byl v podstatě infiltrován staletými britskými tradicemi, což vedlo k vytvoření silného konglomerátu imperiál-

ni a atlantické myšlenky, jenž v britské veřejné diskuzi zmíněného období vykazoval značný, ne-li zcela dominantní vliv.

Inspirace liberálním americkým modelem v britském prostředí byla nepochybně značná a převážně vedla k úvahám o centralismu a o svobodě jedince. John Stuart Mill ve své eseji *O svobodě* dává federalismus do kontextu s úsilím jedince o získání svobody proti centrální moci a hovoří o výhodách rozptýlení moci. Právě to bylo oním zmíněným ideovým pojítkem mezi atlantickým federalismem a koncepcí federalizace impéria. Podobné úvahy se zřetelně objevují i u Edwarda A. Freemana v jeho *A History of Federal Government in Greece and Italy (Dějiny federální vlády v Řecku a Itálii /Freeman, 1893/)*. Jak připomíná Stephen Woodard, též John Robert Seeley,⁸ vlivná osobnost své doby, prohlášoval, že federální unie je „*ta nejúčinnější a přitom nejpříjemnější ze všech preventivních zábran centralizovaného útaku menšin*“ (Woodard, 1995, s. 12).

Nicméně tento idealismus postupně mizel a atlanticko-federalistický model začal získávat pragmatický, konkrétní, politický rozměr, zejména v souvislosti s prvními zahraničněpolitickými krizemi a imperiálními problémy. V souvislosti s nimi se federalistickému modelu dostalo značné pozornosti i z vyšších míst, a proto byl poměrně podrobně rozpracován. Jak konkrétně uvádí Woodard, „*ve druhé polovině století můžeme být svědky daleko obsáhlejšího a důkladnějšího vědecké bádání na poli federalismu a americké ústavní zkušenosti*“ (Woodard, 1995, s. 13).

Atlantický federalismus našel své horlivé zastánce i na nejvyšších politických postech. Za všechny lze jmenovat Josepha Chamberlaina, kterému jeho silné imperialistické přesvědčení nepřekáželo v prosazování angloamerického federalistického modelu. Šlo však spíše o zvláštní partnerství v rámci britské imperiální federace, přičemž se Chamberlain mohl tradičně odvolávat na anglosaské hodnoty a zájmy, na společný jazyk a na příbuzenský vztah, mnohdy měly jeho úvahy spíše rasistický podtón (Beloff, 1970, s. 577–579; podobně též Loughlin, 1992, s. 203). Zároveň ale byla tato zkušenost nevyhnutelně aplikována na britskou realitu a tímto způsobem byla federalistická idea dále rozvíjena a právě proto se nesmírně úspěšně a dynamicky rozvíjela s osobnostmi, jako byl lord Acton, James Bryce, John Dymond, Charles Donald Farquaharson, Brooke Foss Westcott, Edward Freeman či Henry Sidgwick. Mnozí z nich stále zůstávali spíše na teoretické rovině prevence války a udržení světového míru, do značné míry nedovedli navázat na komplexně vyspělý model Charlese Mackaye.

Stručné expoze však naznačuje minimálně to, jak lze spojit a sloučit zdánlivě neslučitelné. Myšlenka atlantického a anglosaského federalismu byla inspirována koncepcí „zvláštního anglo-amerického historického pouta“ a byla *de facto* minimálně alternativou, spíše však opozicí k britskému evropanství. Přesto nejvýznamnější z britských proevropských teoretiků padesátých let vyšel právě z atlanticismu, který mu sloužil jako inspirace a teoretická báze.

IMPERIÁLNÍ FEDERALISMUS: „SKVĚLE IZOLOVANÉ“ IMPÉRIUM A FEDERALISTICKÉ KONCEPCE – KOEXISTENCE I MODIFIKACE

Přes veškerý angloamerický sentiment byla již myšlenka anglo-americké federace spíše doznívajícím přžitkem z konce 18. století. Sebevědomému britskému impériu a jeho společnosti se totiž nabízela i jiná lákavá eventualita, která navíc výrazně apelovala na britský element a národní hrdost, totiž přizpůsobit federalistické myšlenky britským konzervativním hodnotám a potřebám impéria.

V britském prostředí se objevila celá řada těch, kteří se pokusili aplikovat federalistickou věc na aktuální problémy impéria, čímž nevědomky přispěli ke konsolidaci a rozvoji federalistické myšlenky ve Velké Británii, a tak vytvořili jakýsi startovní blok či platformu pro tradici evropského federalismu v britském prostředí. Evropský federalismus bude ještě nějakou dobu přežívat na samém okraji britského zájmu, přesto však lze říci, že zde existuje určitá kontinuita⁹ a že akademické, politické i obecně společenské povědomí o fe-

deralismu nemá – jak se může mnohdy jevit – své kořeny v poválečných třicátých letech, a dokonce ani na počátku 20. století, ale dost možná mnohem dříve.

Imperiální federalismus, jehož se týká tato kapitola, byl – lidově řečeno – zvláštním historickým „kočkopsem“, výsledkem aplikace na svou dobu moderních idejí v tradičně konzervativním prostředí. Vznikla tak bizarní kombinace, která trefně vystihuje dobovou britskou atmosféru. Podobně jako u anglosaského konstitučního federalismu, i zde měly propagované koncepce a ideje s kontinentální Evropou příbuzného máloco, přesto však k proevropskému a prokontinentálnímu postoji stály blíže, než se původně mohlo zdát.

Britský imperiální federalismus se projevoval hlavně ve dvou formách: v potřebě efektivně a podle jasného klíče sjednotit britská koloniální území, respektive v potřebě udržet jednotu mohutného impéria v době, kdy se svět začal intenzivně měnit a vyvíjet. A tak se relativně pokrokové a liberální smýšlení ocitlo ve službách britských tradičních a do značné míry konzervativních zájmů. Není pochyb o tom, že tato verze federalismu v britském prostředí 19. století poměrně rychle nalezla velké množství propagátorů a stoupců.

Je možné tvrdit, že na myšlenku britské imperiální federace lze nahlížet nejen jako na typický produkt své doby, ale lze ji v konečném důsledku vnímat i jako zdroj nové inspirace pro federalismus evropský a jako impuls pro britsko-kontinentální vztahy. V momentě, kdy se federalistická myšlenka spojila s oddaností k impériu, a ve chvíli, kdy Velká Británie začala poprvé pozvolna pociťovat ekonomickou i imperiální krizi, můžeme být svědky poměrně výrazného vzestupu popularity federalistické myšlenky. V tomto případě jde o počátek 70. let 19. století, kdy proběhly rychlé změny v mezinárodní realitě a v rozložení sil v neprospěch Velké Británie a kdy se země byla nucena potýkat s vnitřními problémy, jako byla rostoucí hrozba ze strany Irska či nejistoty ohledně volebního práva. Po desetiletí neměnný a stále zastaralejší pořádek čelil náhle sérii výzev na mnoha frontách, což nevyhnutelně vyústilo v modernizaci britské politiky, byť pouze v omezené míře. Sedmdesátá léta se totiž stala jedním z kritických bodů pro růst vlivu federalismu v britské politice.

Pokud se tedy zmiňuji o vzrůstající popularitě federalistických myšlenek, mám tím na mysli *imperiální federaci*, nejasný termín, jež poprvé oficiálně použil duchovní William Arthur v roce 1853 (*The London Quarterly Review*, 1853, s. 550, citováno dle Burgess, 1995, s. 23). Kvůli zmíněné nejasnosti byl do budoucna zdrojem častých nepochopení a chybných pojetí a v mnohých případech se tento koncept stal jen pohodlným útočištěm pro ty, kteří usilovali o těsněji usměrňované a regulované impérium, ale nemohli se shodnout na řešení, jak toho dosáhnout. Po pravdě, mnozí z těch, kteří propagovali tuto poněkud vágní myšlenku, nejenže odsouvali evropský kontinent na vedlejší kolej, ale navíc ani nikdy nevěřili ve skutečné federalistické zřízení či konstituci. Byli to lidé jako Edward Freeman, Auberon Herbert, Arthur Mills či Edward Jenkins, jimž šlo hlavně a především o modernizaci impéria a nejlepší řešení spatřovali právě v jeho federalizaci, v jeho restrukturalizaci, v přetvoření v jakousi neurčitou imperiální federaci. Tito lidé si uvědomovali jistou nesourodost Velké Británie jako celku a přišli s požadavkem *větší Británie* (viz například Dilke, 1869) ve formě imperiální federace; okruh jejích politických zastánců se následně zformoval okolo lorda Roseberyho a vytvořil silnou opozici vůči maloangličanskému Williamu Gladstonovi.

Konkrétní pokusy o federalizaci impéria se objevily zejména v rozmezí 80. let 19. století a 20. let 20. století. Přitom úvahy samotné je možné rozdělit do dvou vln. První vlnu představuje vznik Ligy za imperiální federaci (*Imperial Federation League – IFL*), jejíž činnost byla slavnostně zahájena 29. července 1884 a která si stanovila následující cíl: „prostřednictvím federace zajistit trvalou jednotu impéria“ (Burgess, 1995, s. 80). Liga byla podporována celou řadou prominentních britských politiků a vysoce postavených osobností, a to jak z britských ostrovů, tak i z kolonií.¹⁰ Nicméně se zhroutila již v pro-

sinci 1893 poté, kdy byl detailní plán na federalizaci impéria smeten pod stůl Gladstonovými liberály (*blíže například Mény, 1991, s. 41*).¹¹

Druhou významnou vlnu pak představuje tzv. Milnerova škola (*Lord Milner's Kindergarten*), jejíž členové jako Philip Kerr (později známý jako lord Lothian), Lionel Curtis, Leopold Amery, F. S. Oliver či Edward Grigg transformovali tuto instituci okolo roku 1909–1910 v tzv. Hnutí kulatého stolu (*Round Table Movement*). Směřování i cíle tohoto hnutí eduardovské Velké Británie už byly nepoměrně progresivnější, než tomu bylo u Ligy za imperiální federaci, byť byly vyjádřeny dost podobně, tedy „*organická jednota impéria a osvěta britské veřejnosti na poli ústavní reformy*“ (*Burgess, 1995, s. 81*).

Zdá se však, že členové hnutí prováhali nejpříhodnější moment a namísto konkrétních plánů ztroskotali u při o základní principy. Jejich snaha tak postupně zmizela do ztracena; byla sice ještě krátce vzkříšena v souvislosti s britskou diskuzí o opuštění ekonomiky volného trhu ve prospěch imperiálního protekcionismu,¹² avšak v té době už byl svět opět o kus dál a tento koncept počátku 20. století se jevil zastaralý. Navíc tzv. Bílá teritoria nově definovaného *commonwealthu* zatím prostřednictvím statutu dominií značně posílila svou samosprávu, a i proto již necítila potřebu podporovat imperiální federaci.

Podstatná část nadějí v ní vkládaných zmizela již na Imperiální válečné konferenci v roce 1917, po skončení první světové války idea kontinuálně oslabovala, až ji jednou provždy pohřbil *Westminsterský statut* z roku 1931. Avšak společná koexistence koncepcí impéria a federalismu byla poněkud zmatená od samého počátku, což značně přispělo k tomu, že tato teorie zůstala nerealizovaná. Nicméně význam základní myšlenky či podstaty imperiálního federalismu tkví – jak bylo uvedeno – v tom, co pomohla odstartovat, respektive v tom, co po jejím zhroucení pomohli zorganizovat její někdejší stoupenci. Imperiální federalismus ve Velké Británii přispěl k reorientaci na jiné formy a podoby federalismu, a přestože tento ambiciózní projekt přišel vniveč, základní principy imperiálních federalistů, jako byl například lord Lothian či Lionel Curtis, budou inspirací a impulzem pro jiné. Dá se též říci, že již na počátku 20. století se starí imperiální federalisté pomalu a nenápadně začínají měnit v nové mezinárodní federalisty, z jejichž řad brzy vzejdou i ti proevropsky orientovaní, kteří budou výrazně formovat britské smýšlení o evropském kontinentu i politiku vůči němu.¹³

Imperiální federalismus po skončení první světové války pomalu mizel a sami jeho stoupenci se stále více přikláněli k vytvoření atlantického partnerství, tedy jakési unie anglicky mluvících národů na základě příslovečného zvláštního pouta. I to byl výsledek osobitého pojetí federalismu v britském prostředí a hledání alternativy ke spolenectví s evropským kontinentem. Atlanticismus až do počátku čtyřicátých let výrazně posiloval a představoval klíčovou součást britské politiky, což – jak připomíná Andrew Gamble – „*do značné míry vysvětluje i výjimečný a odlišný vztah britských politických špiček k procesu evropské integrace*“ (*Gamble, 1998, s. 16*).

Co je však ještě podstatnější, nejen imperiální federalismus, ale i atlanticismus a úvahy těchto „atlantiků“ rozhodujícím způsobem ovlivní vývoj moderního evropského federalismu ve Velké Británii, plnohodnotného federalismu založeného na mackayovsko-churchillovské koncepci spojených států evropských; ten v britském prostředí předznamenovalo hnutí *New Commonwealth* a plně institucionalizovala Federální unie.

Idea atlanticismu či atlantického federalismu (pokud se praktických politických konsekvencí týká) spíše skomírala, myšlenka imperiálního federalismu byla na vzestupu. Federalismus angloamerický propagoval úzkou mezinárodněpolitickou spoluprací, ten imperiální logicky prosazoval odlišné priority. Jedno však měly oba směry společné: tak trochu bezděky posloužily jako báze a inspirace pro stoupence a teoretiky federalismu evropského, a tak výrazně ovlivnily vývoj teoretické koncepce, již měly být opozicí či alternativou. Dějiny jsou vždy plné dějinných paradoxů a o britském vztahu k Evropě to platí dvojnásob.

EVROPSKÝ FEDERALISMUS: NESMĚLÉ POČÁTKY, INTELEKTUÁLNÍ A TEORETICKÉ PODNĚTY

Platí, že na viktoriánskou éru lze nahlížet z mnoha úhlů. Zvolíme-li ten nejlákavější, je možné dospět k závěru, že oficiální britská diplomacie byla skutečně vedena ve stínu impéria a nesla otisky britského imperialismu a maloanglického šovinismu, stejně jako kulturního prostředí a jeho produkce (viz například Porter, 2002). To, co nahrávalo podobné – nezřídka antievropské – rétorice, byl i fakt, že stále neexistovala mocnost, která by se plně vyrovnala majestátnosti viktoriánského impéria.

Zvolíme-li však alternativní úhel pohledu, je nutné se smířit s novou skutečností, která tento přímočarý výklad přinejmenším komplikuje. Uprostřed těchto dobře známých poměrů totiž existovaly i alternativní názory a pohledy na mezinárodní politiku a na evropský kontinent. Zatím nebyly navenek dostatečně prezentovány a scházela jim i masová podpora, nicméně existovaly a mnohdy nešlo o záležitosti periferní a bezvýznamné; naopak tyto myšlenky postupně nacházely podporu nejen u uznávaných učenců a odborníků, ale též v politických kruzích a na parlamentní půdě. Brzy se tyto individuální koncepce vyvinuly v mohutnou myšlenkovou soustavu, která tvarovala britské smýšlení o evropském kontinentu; uvažování o ní nás může dovést až k odlišnému pohledu na poslední desetiletí 19. století.

Nejen známým stoupencem konstitučního federalismu, ale i průkopníkem moderního britského „evropanství“ ponapoleonské éry byl již výše zmíněný Charles Mackay.¹⁴ Byl totiž prvním, kdo použil termín *spojené státy evropské*, učinil tak v plné analogii ke Spojeným státům americkým, a to ve své esejí *Spojené státy evropské* z roku 1848. Jeho program, který byl publikován ve dvou článcích významného periodika *London Telegraph* z 28. března, respektive 1. dubna 1848 (Mackay, 1877, s. 35–45; viz též například Duroselle, 2002, s. 325), byl postaven na globálním systému konstitučních monarchií, tedy na federaci plně suverénních států, jejichž úkolem bylo zajistit celosvětový mír. Byl to do značné míry projekt připomínající koncepci Svaté aliance národů, moderní federalistické echo svého předchůdce. Skutečný Mackayův přínos tkví však v jasném a jednoznačném začlenění kontinentální Evropy do této federalistické koncepce, stejně jako v jeho předpovědi, že v budoucnosti vznikne potřeba sjednocení evropských národů a že tato potřeba vznikne zevnitř a nikoli jako reakce vůči vnějšímu nebezpečí (viz Goněc, 2001, s. 38–39); to v době vzniku tohoto programu, v britském prostředí poloviny 19. století, představovalo tvrzení naprosto mimořádné a proroctví téměř fantastické.

Tehdejší britské prostředí však z tohoto výjimečného projektu přijalo za své pouze Mackayovu fascinaci americkým systémem, jímž se hodlal inspirovat. Právě tato myšlenka zprvu nalezla mezi Mackayovými současníky výraznější ohlas, když byla využita pro formulaci angloamerického, ale též částečně imperiálního federalismu. Velmi podstatný evropský element byl v dané situaci logicky zavržen, v britských kruzích nebyl považován za důležitý a zůstal poněkud upozaděn; a proto Mackay na nějakou dobu zůstal průkopníkem bez výraznějšího pokračovatele, alespoň pokud se britského prostředí týká. Jeho myšlenku spojených států evropských ale jako jakýsi leitmotiv dále v teoretické rovině rozvíjeli kontinentální učenci a badatelé především z německého (Constantin Frantz, Rudolf Pannwitz, Karl Jeutsch, Karl Georg Winkelbech), italského (Carlo Cattaneo,¹⁵ Giuseppe Mazzini) či francouzského prostředí (Victor Hugo,¹⁶ Pierre-Joseph Proudon), (Woodard, 1995, s. 11).

„Národy Evropy musejí utvořit jistou formu federace... Nikdy se nezbavíme válek a krveprolití, pokud... nepřijmeme zcela novou příslušnost a občanství. Musíme resignovat na to být pouhými Angličany, Francouzi, Němci a začít se s pýchou nazývat Evropany... K sehlání jsou odsouzeny všechny projekty, které by se pokoušely sjednotit Evropu prostým sloučením států, které ji tvoří. Každý jedinec, nikoli stát, musí mít k této federaci vztah a ctít ji... Kýžená federace musí být skutečným spojenectvím občanů“ (Seeley, 1871, s. 443).

To jsou slova význačné anglické osobnosti z projevu ke Sdružení pro mír (*Peace Society*) z roku 1871. Pronesl je již zmíněný John Robert Seeley, profesor moderních dějin na Cambridge v letech 1869–1895 a předseda IFL v letech 1886–1893, významná a uznávaná autorita v kruzích viktoriánské inteligence. Seeley v ní představoval politickou strategii, která si pozvolna, ale jistě získávala své místo na britské politické scéně, aby se naplno prosadila v nadcházejícím století (k tématu *Seeleyho politického myšlení blíže viz kapitola 6 z Wormell, 1980*). Seeleyho dílo bylo poněkud komplikovanou kombinací politické vědy a opravdové patriotické oddanosti, a proto samozřejmě reflektovalo i celou řadu soudobých trendů a nálad, tedy i těch, parafrázujeme-li J. B. Durosella, že by Velká Británie měla být v první řadě zainteresována na rovnováze sil a že idea spojených států evropských pro ni může představovat nepřipustné ohrožení impéria (*Duroselle, 2002, s. 327*). Seeley se v mnohém vracel k Froudeovi a k Freemanovi, vyhledával téma impéria, projevoval úzkost a obavy z nadcházející éry velkých sjednocených národních států (Německo, Itálie), hledal a nalézal spásu právě v podobě impéria. Tak tomu bylo i v jeho *The Expansion of England*, kde prohlašoval ideu federalismu za jediný možný způsob konsolidace britského stavu, za jedinou možnou garanci míru a svobody ve věku rozsáhlých politických útvarů. Proto se do popředí jeho zájmu dostalo téma značně konzervativní a z dnešního pohledu přinejmenším kontroverzní, to jest anglický stát jako stát národní (k obšírné a komplikované diskuzi na téma anglického, respektive britského národního státu viz například Kumar, 2000; Jones, 2000; Newman, 1987; Robbins, 1998 a další),¹⁷ u nějž „sledoval jeho vývoj zpět k seberealizaci v 17. a 18. století“ (*Pagden /ed./, 2002, s. 38*).

Nicméně na rozdíl od Freemana a dalších dával Seeley vždy přednost přítomnosti. Důkazem je jeho výše citovaná esej *The United States of Europe* (1871), v níž jsme svědky kvazikantovskými motivovanými myšlenkami eurofederalismu, která jako u mnohých Seeleyho předchůdců vychází z předpokladu, že právě vytvoření spojených států evropských může zabránit válečným konfliktům a být zdrojem prozíravé spravedlnosti (v originále *providential justice*, viz *Seeley, 1871*). Seeleyho poselství, že v přítomnosti je třeba se poučit z chyb v minulosti a do budoucna se jim vyhnout, bylo v britském prostředí zejména na úsvitu nové éry velmi zásadní. Seeley byl přesvědčeným imperialistou, avšak varoval, že by si Velká Británie měla více všimnout historického vývoje mezinárodních vztahů, zajímat se o to, co se děje kolem ní, začít dlouhodobě plánovat a zaobírat se svou budoucností.¹⁸ Řešení pro ni i pro celou Evropu představuje skutečná transformace státních útvarů i jejich občanů. V jeho myšlení byl tedy přítomen charakteristický rys intelektuální diskuze o federální Evropě a Seeley může být považován za toho, kdo evropský rozměr opět pevněji zařadil do tradice britského politického myšlení. Jeho základní myšlenky budou v rámci britské proevropské diskuze zaznívat opakovaně a v mnoha adaptacích: Primární příčinou války je vždy národní stát; válka je mu vlastní a je od něj neodmyslitelná. Proto je nutné situovat Velkou Británii do širšího kontextu evropské federace. Sám nevěřil, že tato myšlenka je prakticky realizovatelná ve Velké Británii 70. let 19. století; nicméně bylo to nejen ono poučení se z minulosti pro přítomnost, které je nutné ocenit jako hlavní logický přínos jeho bádání v oblasti historie a politiky (viz například *Pagden, 2006; či Armitage, 2000 a další*). Zásadní v tomto ohledu je nepochybně i Seeleyho popularizace myšlenky sjednocené Evropy a zároveň i nebyvale zřetelný odkaz na evropské občanství (viz citát výše).

John R. Seeley byl ve své době výjimečný i tím, že používal termín *Evropa* souhrnně pro Francii, Německo, Itálii, ale i samotnou Velkou Británii, což zřetelně dokazuje, že evropská identita ve Velké Británii přezívala a měla své zastánce i na vrcholu „skvělé izolace“. Nebyla sice ani zdaleka populární či masovou záležitostí, ale koexistovala s ostatními, popřípadě vedle nich živořila jako obnovený element britské ideologické tradice.

Evropský rozměr britského federalismu před první světovou válkou je tématem málo známým a relativně neprobádaným; i proto, že se dosud nekonsolidoval jako dostatečně

zřetelný myšlenkový proud a mnohdy existoval spíše ve formě náznaků v rámci stále dominantní imperiálněfederalistické či atlantické orientace. To činilo ve druhé polovině 19. století britské evropanství těžko odhalitelným a v rámci koexistence s dalšími federalistickými orientacemi obtížně rozpoznatelným.

V kontextu éry „krize britského evropanství“ je naprostou povinností zmínit se o osobnosti, jejíž evropanství a angažmá v otázce spolupráce s Evropou byly zřetelnější a aktivnější, než tomu bylo u mnohých proevropsky smýšlejících individualit o padesát let později. Onou osobností je William Thomas Stead.¹⁹ Ten byl též v osmdesátých letech 19. století stále přesvědčeným imperiálním federalistou, ale navíc i představitelem federalistické tradice, která se nezdárala spojovat blaho impéria s Irskem a s Evropou. Především byl šéfredaktorem slavného a vlivného *Pall Mall Gazette*. Hojně využíval své prominentní veřejné pozice jedné z vůdčích osobností britské žurnalistiky k horlivé propagaci věci federalismu a k ostré kritice Gladstonovy liberální vlády, zejména její námořní strategie.

V devadesátých letech se Stead stal šéfredaktorem nového časopisu *Review of Reviews* a jeho federalistická orientace se evidentně posunula směrem k evropanství. Tehdy absolvoval „turné“ po Evropě a následně publikoval své *The United States of Europe on the Eve of the Parliament of Peace* (Spojené státy evropské v předvečer zasedání mírového parlamentu /Stead, 1899/).²⁰ Hlasitě prosazoval potřebu sjednocené Evropy a to, že Evropa potřebuje nevidanou událost či akci, k níž by celý kontinent měl směřovat pomalým, avšak rozhodným krokem a které by bylo možné dosáhnout praktickou politikou (Burgess, 1995, s. 134).

Dalším příkladem euofederalistického smýšlení v britském prostředí byl významný průmyslník německého původu Max Waechter. Kosmopolitní Waechter zosobňoval přesvědčení, že soupeření mezi národními státy je živnou půdou pro eventuální budoucí ozbrojený konflikt, který nabere velkých rozměrů a oslabí nejen ekonomickou, ale i morální pozici Evropy ve světě. Proto vybízel národy Evropy, aby směřovaly k federaci, jejíž jádro by tvořila spolupráce Velké Británie s Německem. Jeho odkaz je nesmírně cenný i proto, že udržoval styky s kontinentem a měl zde mnoho vlivných známých; rovněž se aktivně účastnil 1. Kongresu za evropskou federaci, který zasedal v Římě v květnu 1909. V roce 1914 v Londýně založil Ligu za evropskou jednotu (*European Unity League*), která si jako úkol vytyčila usilovat o federaci evropských států na ekonomické bázi (vyšlo v *The Times*, 31. 1. 1914, s. 16; viz též *Goněc*, 2001, s. 65).

Britské úvahy o Evropě však i nadále zůstaly toliko v rovině teoretické. I proto, že nadále neexistovalo nic, co by efektivně plnilo úlohu institucionálního zázemí, nebylo vytvořeno žádné pevně organizované politické hnutí propagující Evropu. Ani v tomto ohledu nicméně nebyla Velká Británie výjimkou, neboť – jak připomíná Walter Lipgens – „ani mezi kontinentálními Evropany se hnutí za sjednocenou Evropu před 1. světovou válkou politicky neprosadilo“ (Lipgens, 1982, s. 35).

LIBERÁLNÍ INTERNACIONALISMUS A KONCERT VELMOCÍ: KONTINENT JAKO NÁSTROJ BRITSKÉ NADVLÁDY A VÝJIMKY Z TOHOTO PRAVIDLA

„Budoucnost bude patřit velkým říším a neexistuje větší, než je britská říše... Britská rasa je největší ze všech vládnoucích ras, které kdy svět spatřil“ (Joseph Chamberlain, 10. 6. 1896).²¹

I přes veškeré výše zmíněné rozvíjející se koncepce Evropy a vztahů k ní dominantním a do jisté míry oficiálním diskurzem tohoto období se jevil postoj daleko konzervativnější. Ruku v ruce s agresivně proponovaným imperialismem²² šel i v mnohém protichůdný maloangličanský nacionalismus a vše bylo navíc posíleno existencí charismatických vůdců, které soudobá britská politika vyprodukovala, ať už se dříve jednalo o Peela, později o Johna Russella a ještě později o Benjamina Disraeliho či o Williama Gladstona. Zdání pevného „*leadership*“, pozice ekonomické i politické velmoci (zde je

výstižnější barvitý anglický termín *superpower*), k tomu pragmatická strategie momentálně výhodné politiky, to vše bylo nadále silným pojítkem politické a kulturní sféry a logicky to vedlo k tomu, že se oficiální britská reprezentace cítila vůči svým kontinentálním protějškům nadřazená, že neprojevovala o evropský kontinent zájem, že jej měla tendenci přehlížet. Přinejmenším pro britské vlády existovaly jiné priority než angažmá na druhé straně La Manche, byť se mu mnohdy nevyhnuly.²³ Vášně raného 19. století už sice většinou utichly, nadále však Velká Británie a její vládní politika zůstávaly od kontinentu odříznuty, izolovány a značně indiferentní;²⁴ řečeno slovy Stuarta Woolfa, „kombinace všech možných faktorů způsobovala to, že John Bull se otočil ke kontinentu zády“ (Woolf, 1999, s. 8).

Britské nálady nadále sjednocovala mocná kombinace pokroku, předstihu, industrializace a demokratizace s konzervativním udržováním kontinuity a s rozhodujícím vlivem aristokracie – Churchillova „skvělého a mocného tělesa“ (viz Skřivan, 1992, s. 196). To vyvolávalo dojem unitarismu a pozoruhodné politické a společenské stability (Gilbert – Large, 1993, s. 50), avšak za cenu určité zastaralosti, kterou už v polovině 19. století kritizoval ve své esejí *O svobodě* (*On Liberty*, 1859) J. S. Mill²⁵ a o níž v jiné souvislosti hovoří Jan Bechyně jako o „konglomerátu tradicionalismu a aristokratismu s puritanismem“ (Bechyně, 1995, s. 127).

Britská říše ve svém zenitu je s oblibou (a do značné míry oprávněně) líčena jako jakýsi autonomní, sebeuspokojený, sice uhlazeně arogantní, přesto však lehce hysterický svět. To je realitou, kterou lze jen těžko vyvrátit, lze ji pouze podat jiným způsobem, jak to učinil například Winston Churchill a mnozí další.²⁶

Pro tuto práci je však podstatnější, že v této atmosféře byl prostor i pro jiné elementy a že se tyto původně výjimky z pravidla postupně prosazovaly v kulturní i politické sféře a narušovaly jednotný ideologický blok. Federalistické myšlení a britské evropanství existovaly i v této době a – jak připomíná například Michael Burgess (Burgess, 1995) či John Kendle (Kendle, 1997) – i z nich se postupně stávala domácí tradice a je chybou, že tato tradice zůstává opomíjena či přinejmenším nedostatečně akcentována.

Jinými slovy řečeno, britský pohled na Evropu zdaleka neovlivňoval výhradně imperialistické a šovinistické misionářství či vypjaté maloangličanské vlastenectví à la H. W. Wyatt²⁷ či *Daily Mail*²⁸ s jistým despektem vůči zemím za La Manche; tento obraz je až příliš schematický na to, aby byl pravdivý. Byl to jakýsi liberální internacionalismus v tradičně konzervativním hávu, co do značné míry determinovalo ovzduší britského „skvěle izolačního“ postoje. To bylo manifestováno skrze oficiální politickou reprezentaci, britskou zahraniční politiku a diplomacii.

Na první pohled by se mohlo zdát, že evropanství bylo ve Velké Británii mrtvé, že Evropa neměla v politice Gladstonových a Disraeliho kabinetů žádné místo. Skutečně, lze poněkud sarkasticky poznamenat, že zájem o mezinárodní politiku, která se nedotýkala impéria, byl minimální a že svého času duel těchto dvou autorit dost možná přitahoval a zajímal veřejnost mnohem více než kupříkladu balkánské krize – a to v tomto případě šlo o sféru britského zájmu. Je také pravdou, že zejména šedesátá a sedmdesátá léta, konkrétně léta 1868–1874, byla obdobím intenzivních vnitřních reforem a z nich Velkou Británii vyrušila snad jen Bismarckova porážka Francie v roce 1870. I přesto se však v některých publikacích objevují konzervativní názory, že se „skvělá izolace“ zhroutila následkem příliš velkého zatížení Velké Británie kontinentálními závazky, které ji přinutily „boxovat v příliš těžké váze“, což zavinilo její pád v následujícím století (viz například Charmley, 1999, s. 402).²⁹

Pokud se Gladstonova vztahu k Evropě týká, spokojil se s ideologickým pojmem „obnovený evropský koncert“ (viz například Medlicott, 1956; Holbraad, 1971 a jiní). Ten měl přirozeně s upřímným evropanstvím máloco společného, naopak spíše podtrhoval směřování britské politiky praktikované Konzervativci po Vídeňském kongresu. Evropa se v rámci této politické koncepce stala jakýmsi mystickým tropem či metaforou, jak dokládají

Gladstonova slova z osmdesátých let: „*Jsme součástí evropského společenství a jako taková musíme plnit své povinnosti vůči němu*“ (citováno dle Lowenthal, 2000, s. 314).³⁰ Nehledě na tato slova, ale William Gladstone praktikoval spíše to, co Casper Sylvest definuje jako „*viktoriánský liberální internacionalismus*“ (Sylvest, 2005, s. 267). Tato myšlenka byla vážná, v mezinárodní politice zdůrazňovala takové hodnoty, jako je racionalita a mravnost, a liberalismus byl tedy spíše motem než přesvědčením.

Byl-li William Gladstone ve svém evropanství poněkud chladný, pak se totéž dá říci dvojnásob o Benjaminu Disraelim. Jeho kabinet se s kontinentálními otázkami potýkal s větší pravidelností, což bylo ale dáno tím, že vedl (či byl nucen vést) všeobecně aktivnější zahraniční politiku. Jinými slovy řečeno, zvýšená intenzita vztahů s kontinentem neznamenal, že by se zásadně změnil vládní postoj k němu. Dá se tvrdit spíše opak. Je pravděpodobné, že Disraeliho postoj ke kontinentu zůstal ryze pragmatický, Evropa pro něj byla jednou částí šachovnice, na níž britské impérium rozehrávalo svou vysokou hru. Vztah k Evropě obecně by se dal snad trefně vyjádřit slovy, která Disraeli použil v souvislosti s Tureckem: „*Nepodpořili jsme je z nějakého zaslepeného nadšení či touhy po solidaritě a humánním jednání... nýbrž proto, že náš svatou povinností je v kritických chvílích udržovat jednotu našeho anglického impéria*“ (citováno dle Blake, 1967, s. 594).

Gladstonovo evropské smýšlení zůstávalo do značné míry nejasné a jeho podobně vážný liberální „evropský koncert“, který sám v roce 1879 definoval jako „*úsudek většiny civilizovaného lidstva*“, se v praxi projevoval dost nejednoznačně. Proto se onen liberální internacionalismus a koncepce mezinárodního míru dostávaly do evidentního rozporu s koncepcí národního sebeurčení a se snahou podporovat národní hnutí je propagující na mnoha místech kontinentu (viz například Clarke – Curtice, 1998, s. 88–90). Spíše pro Disraeliho než pro Gladstona představovala prioritu nová koncepce koloniální říše, tedy otázka, která Gladstona nikdy příliš nezajímala (viz Churchill, 1999, s. 214). Dále měl pocit, že Gladstonův „*rezervovaný postoj k evropským záležitostem i lhostejnost ke koloniím působily na společnost, která si čím dál více uvědomovala význam britské říše, negativním dojmem*“ (Churchill, 1999, s. 214), a logicky byl právě v těchto oblastech aktivní. Tomu nahrával i fakt, že kontinent se Disraelimu sám mnohdy stavěl do cesty. Na vyšší politické úrovni tak vzhledem k dané situaci všechny projekty evropského charakteru zůstávaly zdrženlivé a nejasně vymezené, přičemž termín „federace“³¹ byl nahrazen poněkud neurčitou „asociací“.

Podobné výjimky z pravidla nicméně i na politické scéně nadále existovaly a političti „vizionáři“ se nepřestali objevovat. Jedním z příkladů je Henry Richard, který v Dolní sněmovně v roce 1873 dal do pohybu události, které směřovaly k vytvoření stabilního a trvalého systému mezinárodní arbitráže (viz například Ralston, 1929, s. 133; k zajímavé osobnosti Henryho Richarda viz též například Miall, 1899).

Michael Burgess připomíná další, na svou dobu poměrně podrobně propracovaný návrh, jenž se objevil zásluhou profesora Jamese Lorimera z Edinburghu. Lorimerův návrh spočíval ve vytvoření Evropského shromáždění a jakési formy nadnárodní vlády. Tu by představovala společná legislativa a armádní složka (Burgess, 1995, s. 52). Svou koncepci mezinárodní vlády pojímal vzhledem ke své profesní orientaci především z právního hlediska, šlo mu o světovou vládu práva a své poznatky publikoval v díle *The Institutes of the Law of Nations* (Lorimer, 1884).

Podobně též Henry Sidgwick sepsal dílo *The Development of European Polity* (Vývoj evropského politického zřízení /Sidgwick, 1903/), které vyšlo až po jeho smrti v roce 1903.³² Jeho cílem je zkoumat moderní federalismus a dospívá k názoru, že tím pravým řešením je federace, nikoli konfederace, neboť je takovou formou svázání států, která je v harmonii s myšlenkou moderní demokracie mnohem více než unitární stát. Právě federace je podle Sidgwickova názoru takovou formou zřízení, která národu umožňuje užívat maximum svobody za současného udržení pořádku (Kendle, 1997, s. 33–34).

Lze zaznamenat rovněž vznik konkrétních internacionálních projektů. V této době vznikl v britském prostředí také první embryonální světový parlament nazvaný Meziparlamentní unie (*Inter-Parliamentary Union – IPU*) a Velká Británie se stala jednoznačným spoluzakladatelem tohoto projektu. Ten byl totiž zahájen v roce 1889 zásluhou britského „peacemakera“ Williama Randala Cremera, liberálně smýšlejícího poslance a vedoucí osobnosti budoucí britské Labour. Cremer ve spolupráci s Fredericem Passym, francouzským ekonomem, vytvořil instituci, založenou na řádné ustavující konferenci, konané ve dnech 29.–30. 6. 1889, které se zúčastnilo 96 zákonodárců z devíti zemí. Přitom většinu z nich tvořili zástupci francouzští (55) a právě britští (28). Je nutné připomenout, že právě takto vzniklá internacionální liberálně-pacifistická platforma sehrála poměrně významnou roli na Haagské konferenci, která se odehrála krátce poté (1899). Unie, byť byly její cíle definovány s poněkud příznačnou kavalířskou obecností, se ukázala být dlouhodobou záležitostí. Nejenže se dožila přelomu století, ale významným rokem pro ni byl rok 1904, kdy oficiálně navrhla „vznik mezinárodního kongresu, který bude zasedat periodicky a projednávat důležité mezinárodní otázky“ (Hamer, 1998, s. 26).³³ V této podobě pokračuje činnost IPU dodnes.

Problematickým úkolem federalismu ve viktoriánské Velké Británii bylo nabídnout alternativu k „mýtu jednotného státu“ (v originále „*myth of unitary state*“; jde o hojně užívaný koncept, s nímž pracuje například King, 1982; diskrepanci mýtu a geopolitické skutečnosti v postmoderním prostředí se pak dlouhodobě zabývá například Mark Evans /Evans, 2000/). Jeho potlačení a nahrazení bylo důležité, neboť pouze tak mohly být Velké Británii úspěšně otevřeny nové perspektivy. Problémem bylo, že během 19. století se toto unitární vnímání národa stále těšilo rozhodující převaze.³⁴ To se promítalo i v díle Alberta Diceyho. Albert Venn Dicey, profesor práva v Oxfordu, se problematikou federalismu zabýval intenzivně, nejvýznamněji však ve svém článku v *Contemporary Review* z července 1882 a následně ve své publikaci z roku 1885 *The Law of the Constitution*, kde prohlásil, že federalismus nemůže být v britském zájmu, neboť by vyžadoval psanou ústavu a rozložení moci, přičemž rozhodující podstatou britského zřízení je všemocnost a suverenita Parlamentu (Kendle, 1997, s. 29). Jak dodává John Pinder, Dicey ve své populární publikaci zanechal dědictví vynášející do nebe parlamentní suverenitu a vyzdvihl či přímo zbožštil pojem unitárního státu, v přímé kontradikci k federaci (Pinder, 1991, s. 112). V tomto pozdně viktoriánském pojednání tak simplifikoval federalismus stejně jako Home Rule coby dělení moci, což implikovalo konečný verdikt, že federální vláda je vládou slabou, která by nebyla schopna efektivně řídit impérium ani odolat tlakům zvnějška (Kendle, 1997, s. 30–31).

Pro úplnost je nutné dodat, že podobným způsobem infiltroval nacionalismus a konzervativismus federalistické myšlenky i v případě kontinentálních teoretiků, jako byl například Blüntsch, německý právní expert a do značné míry Diceyho kontinentální protějšek. I on byl nucen na konci 19. století poněkud „sladit“ svou teorii se silícími náladami nacionalismu a šovinismu, které byly atributem doby konsolidace kontinentálních národních států. Blüntsch navrhoval pouze konfederaci s omezenými právy a se společnou arbitráží; ale zatím i takovéto spojení, které by zachovávalo specifika jednotlivých národů, bylo pro vztah Velké Británie ke kontinentu příliš silným závazkem. Náznaky liberalizace v tomto ohledu existovaly a nebyly ojedinělé, avšak federalistické úvahy se stále týkaly převážně imperiálních záležitostí a vysněná federalizovaná Evropa v nich byla v lepším případě modelem pro budoucí orientaci impéria, nikoli plnohodnotnou alternativou k němu. Vzhledem k charakteru dané situace i k intenzitě imperialistických ambicí politických elit se jakékoli konkrétnější federalistické koncepce a úvahy ohledně úzké spolupráce s kontinentem zdály spíše utopií. Strategicky chybná a zastaralá koncepce „skvělé izolace“ byla jednou ze zásadních příčin britské neschopnosti reagovat na dalekosáhlé politické změny a již ze své podstaty interakci s kontinentální Evropou zásadně limitovala, především pokud se týká vzniku konkrétních iniciativ politického charakteru. Zároveň

však – jak dokazuje tato práce – platí, že i v těchto „temných dobách“ britsko-kontinentálních vztahů existovaly čestné výjimky z pravidla.

ZÁVĚREM: JAK LZE CHÁPAT BRITSKÉ FEDERALISTICKÉ KONCEPCE A JEJICH VZTAH K „SKVĚLE IZOLAČNÍMU“ DISKURZU

„Skvělá izolace?“ Tato práce ilustruje, že britský vztah k evropskému kontinentu ve druhé polovině 19. století je daleko komplikovanější a zdaleka jej nelze vyjádřit tímto prazvláštním spojením dvou slov, která jsou v souvislosti s britskými dějinami prezentována snad až příliš často. Mluvíme proto nejen o éře imperialistického misionářství, vyjatého maloangličanského nacionalismu, hrdé britské identity, nebývalé loajality ke královskému majestátu a o době, kdy *„všichni pod nadvládou majestátní a velkolepé Británie byli jejími poddanými, ať se jim to líbilo či nikoli“*. Britská společnost procházela latentní, nicméně zásadní transformací, která se zřetelně projevovala i v oblasti zahraničněpolitických koncepcí a v pojetí kontinentální Evropy. Tato práce problematizuje proto koncept „skvěle izolace“, který je nejen v souvislosti s konzervativním postojem ke kooperaci s kontinentem nezřídka užíván. Oficiální a dominantní diskurz má mnohdy tendenci být stavěn na empiricko-realisticko-nacionalistických základech, a proto není překvapením, že i v britském případě se na evropský kontinent nezřídka nahlíželo jako na jednu z proměnných v mezinárodní rovnováze sil, jíž mělo být právě britské impérium leaderem a garantem. Skutečnost, že byl tento mezinárodněpolitický realismus ve skutečnosti nerealistický, vedla k jistým snahám o revizi, o přehodnocení a k určitým snahám o redefinici britské pozice a vztahu Velké Británie k Evropě.

Britské federalistické koncepce nejen ilustrují tento posun a dodávají plasticitu a další rozměr zkostnatěle interpretovanému období, ale jsou zároveň i konkrétní platformou, na níž lze vyzorovat četné analogie s britským smýšlením o Evropě obecně. Analýza vývoje eurofederalizačních úvah britské provenience ilustrovala charakter britského smýšlení o Evropě v jeho specifických dobových podobách a rozhodně vyvrací tezi o Velké Británii jako od základů antievropské mocnosti jako přinejmenším diskutabilní paušalizaci.

Přetrvávající přesvědčení, že federalismus či federalistické smýšlení jsou britským tradicím cizí, se ukazuje být mylné poměrně jednoznačně. Stejně tak však nelze do opozice k britským tradicím stavět ani myšlenku eurofederalismu.

Při bližším pohledu na britské úvahy o federalizaci Evropy ve druhé polovině 19. století se ukazuje, že až na určité výjimky (Charles Mackay) byly tyto vždy formulovány rukou v ruce s úvahami o federalizaci impéria, které byly ve své době širěji akceptovatelné. I nejvýznamnější soudobí teoretici evropského federalismu jako J. R. Seeley či W. T. Stead chápali federalizovanou Evropu skrze prizma federalizace impéria. Minimálně jejich teze zřetelně dokazují souvislost eurofederalismu s imperiálním federalismem. Jinými slovy řečeno, právě impérium bylo onou jednotící koncepcí soudobého federalistického smýšlení, což vedlo ke specifičnosti a originalitě britského federalistického diskurzu obecně. Jak naznačuje tato práce a dokazuje produkce osobností z řad Ligy za imperiální federaci, britská imperiální federace nebyla jen typickým produktem své doby, ale též zdrojem nové inspirace pro federalistický diskurz obecně, eurofederalismus nevymáhá. Je nutné konstatovat, že koncepce impéria a Evropy, jindy spíše neslučitelné až konkurenční, nelze pro dané období vnímat odděleně, ba naopak; imperialismus byl nejen do počátku 20. století překvapivě silným pojítkem. Celý federalistický diskurz byl modifikován, respektive se štěpil a onou rokkanovskou štěpnou linií bylo v tomto případě evidentně impérium. Federalizované impérium bylo ve své době onou košilí, která byla Britům blíže než „eurofederalizovaný“ kabát.

Právě ona praktická dosažitelnost měla za důsledek, že daleko častěji byla právě imperiální federace vnímána ve smyslu inspirace a předpokladu evropské federace a nikoli naopak. Reálná Evropa tím předpokladem či vzorem být zatím nemohla a federalizovaná

Evropa byla zatím koncepcí příliš teoretickou, troufalou či utopickou, než aby mohla fungovat jako přijatelný model. Rétorika dobového tisku navíc dokazuje, že s politickým cílem imperiální federace se byla schopna majorita tehdejší společnosti lépe identifikovat. I proto nakonec mnozí federalisté odložili své eurofederalizační vize ve prospěch federalizace impéria, která byla vnímána jako první krok. Alespoň tak to vnímali (ve své podstatě liberální) internacionalisté jako například lord Lothian, John Robert Seeley, Lionel Curtis a částečně Henry Sidgwick či Edward A. Freeman. Je nutné nicméně konstatovat, že mezi imperiálními federalisty byl i početný proud nacionalistický – ať už Edward A. Freeman, Leopold Amery, James Bryce, Edward Grigg a obecně mnozí další členové tzv. Milnerovy školky a tzv. Hnutí kulatého stolu –, který vnímal federalizaci impéria čistě jako krok k jeho modernizaci a v širší rovině jako prostředek k udržení celosvětového míru. Myšlenka federalizované Evropy nicméně byla u těchto imperiálních nacionalistů podružná.

Ve vztahu k britským úvahám o Evropě naznačuje tento článek i poslední významný proud. Vedle zmíněné rétoriky samozřejmě existovala i ona tradiční, dějinami preferovaná „skvěle izolační“, o níž se nelze nezmínit a která kladla důraz na Evropu jako na dalšího hráče v boji o udržení mezinárodní rovnováhy sil a *statu quo*. Právě toto „nerealisticky realistické“ pojetí Evropy a spolupráce s ní jsou vnímány a interpretovány jako typický rys oficiální britské zahraničněpolitické linie a zdroj zásadního britského omylu v dlouhodobé perspektivě. Zároveň však nelze onen evidentní a hojně kritizovaný britský *detachment* vnímat jednostranně jako zásadní omyl a produkt britské imperiální povýšenosti. Byl to proces, který měl ve své době jistou logiku, a svou významnou roli v něm hrála mimo jiné i kontinentální politická nestabilita.

¹ Mám na mysli vliv válečných hrůz na koncepci federalismu jako záruky kantovského „věčného míru“, cesty k mírovému řešení sporů, ke spolupráci a ke vzniku společných institucí, které by zamezily riziku vzniku dalšího potenciálního konfliktu.

² Britská národní identita byla nepochybně formována a podmíněna celou řadou historických fenoménů, ať už jde o protestantismus, o empirismus, o pragmatismus, o koncepcie *elect nation*, osamělého ostrova stability či boží prozřetelnosti vedené gens Anglorum a podobně. To vše nahrávalo spíše alternativní orientaci ve smyslu „zvláštního atlantického pouta“.

³ Mám na mysli především Prusko, které se po sjednocení Německa ujalo vůdčí role a na přelomu 19. a 20. století učinilo z nového státního útvaru skutečnou industriální velmoc.

⁴ Jde o Palmerstonův výrok z roku 1848.

⁵ Objevil se dokonce názor, že termín vynalezl a poprvé použil Sigmund Freud.

⁶ Vikomt Goschen byl zdatným ekonomem a špičkovým členem liberálních a konzervativních kabinetů pozdního 19. století. Tento politik konzervativních názorů vstoupil do vysoké politiky na počátku šedesátých let 19. století a stal se vysokým funkcionářem Gladstonovy administrativy. V letech 1880–1881 se aktivně angažoval v otázce balkánských hranic. Po Randolphu Churchillovi vykonával funkci ministra financí a poté jako 1. lord britské admirality dohlížel na expanzi britské válečné flotily (Goschen, George Joachim Goschen, 1st Viscount, in: Encyclopædia Britannica, 2006).

⁷ Šlo v podstatě o sérii 85 esejů k plánované nové ústavě Spojených států a k charakteru republikánské vlády. Byly uveřejněny v letech 1787–1788 Alexanderem Hamiltonem, Jamesem Madisonem a Johnem Jayem ve snaze přesvědčit voliče ve státě New York, aby podpořili ratifikaci této ústavy (bližší viz *The Federalist Papers*, 2001–2004).

⁸ Sir John Robert Seeley (1834–1895), o němž bude řeč i dále v této práci, byl anglickým esejistou a historikem, který zůstává v britském povědomí zejména díky své *Expansion of England* (1883), zajímavé a cenné analýze britské imperiální expanze, která apelovala na Brity, aby nejednali se svými koloniemi jako s jakýmsi přívěsky, nýbrž aby s nimi jednali jako s cennou součástí britské tradice. Tímto způsobem ve své době apeloval zejména na důležitou roli britského impéria na Východě.

⁹ Snad s možnou výjimkou válečných let 1914–1918, kdy je federalistické myšlení zatlačeno výrazně do pozadí.

¹⁰ Za všechny například James Bryce, James Anthony Froude, Edward Morgan Forster či John Robert Seeley.

¹¹ Zmíněná sbírka dokumentů je přístupná například na: <http://www.nla.gov.au/cdview/nla.ms-ms1540-12>. Na rozdíl od předchozích zmínek mám zde jednoznačně na mysli anglické liberály, nikoli zastánce liberální ideologie, což je zejména v britském prostředí nutné velmi striktně rozlišovat. Podobně se více než kde jinde neshodují konotace termínů konzervatívec a Konservatívec (bližší například Mény, 1991, s. 41).

- ¹² Zde mám na mysli situaci po krachu na Wall Street a tzv. Ottawskou dohodu.
- ¹³ Příkladem je nejen již zmiňovaný lord Lothian, ale též Lionel Curtis, Charles Trevelyan či ve Velké Británii žijící Němec Max Waechter.
- ¹⁴ Charles Mackay (1814–1889) byl nesmírně všestrannou osobností. Kromě toho, že byl novinářem, byl též zdatným básníkem a příležitostně též autorem hudby a textů populárních písní. Je rodákem z australského Perthu, vzdělání se mu dostalo na Královském makedonském ústavu v Londýně a později v Bruselu. Do Londýna přišel v roce 1834 z Francie a proslavil se jako výtečný žurnalista, autor celé řady publikací jako *History of London* či *Madness of Crowds*. Proslul taktéž jako válečný korespondent *Timesu* během americké občanské války a z této pozice odhalil a odkryl irskou konspiraci odtud financovanou.
- ¹⁵ Carlo Cattaneo se pokoušel transformovat habsburskou říši v jakousi demokratickou federální unii podle amerického modelu a prohlásil, že „mír je nedosažitelný, dokud nedosáhneme spojených států evropských“.
- ¹⁶ Hugův evropský idealismus inspiroval vznik Mezinárodní společnosti za mír a svobodu a časopisu *Les Etats Unis d'Europe* (Spojené státy evropské). Je poněkud zvláštní, že se později stal významným zastáncem myšlenky Společnosti národů, a to již od roku 1917.
- ¹⁷ V souvislosti s britskými dějinami Krishan Kumar operuje s termínem „imperální nacionalismus“, což je však v rozporu se současným konsenzem, že imperální stát a nacionalismus jsou logicky v rozporu. Aplikujeme-li například v našem prostředí obecně přijímané Gellnerovo pojetí nacionalismu na britské impérium, pak neplatí hned primární podmínka, že se politická a národní jednotka musí překrývat (viz Gellner, 1993).
- ¹⁸ „Zdá se, že jsme dobyli a kolonizovali polovinu světa v návalu rozrůznosti, neboť zatímco jsme tak činili v 17. a 18. století, dosud jsme nezvládli změnit náš způsob myšlení.“ (Cambridge 1881, citováno dle Armistage, 2000, s. 16.)
- ¹⁹ William Thomas Stead (1849–1912) byl nepochybně pozoruhodnou osobností a výčet jeho aktivit by byl dlouhý: britský novinář, šéfredaktor, vydavatel a nakladatel, horlivý přívrženec evropské orientace, zejména se orientoval na Rusko. Zajímavostí je, že Stead byl jedním z pasažérů Titaniku v osudný den jeho ztroskotání a byl jedním z těch, kdo zde zahynuli.
- ²⁰ Oním parlamentem míru či mírovým parlamentem měl W. T. Stead na mysli Haagskou konferenci na přelomu května a června 1899.
- ²¹ Tato slova pronesl Joseph Chamberlain dne 10. 6. 1896, respektive v roce 1902 v Dolní sněmovně (viz Skřivan, 1992, s. 194).
- ²² Mám na mysli především agresivní zahraniční politiku symbolizovanou vikontem Palmerstonem, Johnem Russellem či například markýzem Salisburym.
- ²³ Příkladem budiž například Palmerstonova úspěšná italská politika nebo méně úspěšné angažmá v polských záležitostech.
- ²⁴ Kancleř von Bülow si po návštěvě Londýna v roce 1899 ironicky poznamenal: „Britští politici činitelé o kontinentu nevědí zřehla nic, respektive vědí o kontinentální situaci asi tolik, co my o situaci v Siamu či v Peru.“ (Citováno dle Denman, 1995.)
- ²⁵ Reč je především o klubu aristokratů v rámci konzervativně-unionistického bloku okolo Salisburyma či Roseberyho či později například o tzv. „konečném výkvetu“ vysokých aristokratů ve špičkové politice – o Henrym Charlesu Lansdownovi, 5. markýzi věhlasného šlechtického rodu Fitzmaurice, a o Arthuru Jamesu Balfourovi, spřízněném se Salisburym a s mocnými Cecily.
- ²⁶ Winston Churchill se této problematice vůbec elegantně vyhýbá tím, že polovinu čtvrtého svazku Dějin anglicky mluvících národů (Churchill, 1999) věnuje americké problematice a další podstatnou část problematice mocenského vzestupu Německa, i když lze od něj takový nadhled a odstup jen těžko očekávat.
- ²⁷ Viz Wyattova rétorika: „Nám, nám a nikomu jinému byla určena přesně vymezená povinnost přinést světlo a civilizaci do temných míst světa... Poskytnout miliónům mír a bezpečí, tyto první podmínky lidského pokroku.“ (Citováno dle Skřivan, 1992, s. 195.)
- ²⁸ Mezi britskými periodiky 19. století byl *Daily Mail* pravděpodobně nejhlasilitějším a zároveň nejvlivnějším „mluvčím imperální ideje“ a proponentem národního státu. Neúnavně a otevřeně bojoval za „sílu, velikost a nadřazenost britské říše“. Přitom se jej na přelomu 19. a 20. století prodávalo denně i přes milion výtisků (viz například Graham, 1972, s. 219).
- ²⁹ John Charmley zpochybňuje však vhodnost a přiměřenost předimenzovaných britských kontinentálních závazků už od počátku své práce.
- ³⁰ Tato slova pronesl William Gladstone dne 10. dubna 1888. Mnohdy je též výrok podobného znění připisován markýzi Salisburymu.
- ³¹ Federace zde ve smyslu těsnějšího, nicméně institucionálně blíže neurčeného federativního uskupení evropských států.
- ³² Již předtím Henry Sidgwick vydal však dílo *The Elements of Politics*, které mělo velký ohlas a vyšlo v mnoha vydáních (například 4th ed. Macmillan & Co, 1919).
- ³³ Je záhodno se zmínit o tom, že dodnes je v činnosti též britská sekce IPU (viz <http://www.bgipu.org/index.htm>).
- ³⁴ To dokázala například Linda Colleyová ve svých *Britons: Forging the Nation* btw. 1707–1837 (Colley, 1992) nebo Krishan Kumar, který představuje podobný termín „vnitřní impérium“ (*Inner empire*), (viz Kumar, 2003).

Literatura

- Armitage, David (2000): *The Ideological Origins of the British Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Baker, David – Seawright, David (2000): *Sovereignty in Question: The Case of Britain in Europe*. Workshop: The History of Political Concepts – A new Perspective on European Political Culture. ECPR Joint Session, Copenhagen, 14.–19. April 2000.
- Bechyně, Jan (1995): Vnitropolitický vývoj Británie v 19. století (I.). *Historický obzor*, ročník 6 (1995), číslo 5–6, s. 124–127.
- Beloff, Max (1970): *Britain's Liberal Empire 1897–1921*. Vol. I. New York: Alfred A. Knopf, 1970.
- Black, Jeremy (1994): *Convergence or Divergence? Britain and the Continent*. London: Palgrave Macmillan, 1994.
- Blake, Robert (1967): *Disraeli*. New York: St. Martin's Press, 1967.
- Bradshaw, Brendan – Roberts, Peter (eds., 1998): *British Consciousness and Identity: The Making of Britain, 1533–1707*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Burgess, Michael (1995): *The British Tradition of Federalism*. Madison: Fairleigh Dickinson University Press, 1995.
- Cannadine, David (1989): *The Pleasures of the Past: Reflections in Modern British History*. New York: W. W. Norton & Company, 1989.
- Clarke, Scott – Curtice, John (1998): *The Liberal Democrats and European Integration*. In: Baker, David – Seawright, David (eds.): *Britain for and against Europe: British Politics and the Question of European Integration*. Oxford: Clarendon Press, 1998, s. 88–108.
- Colley, Linda (1992): *Britons: Forging the Nation btw. 1707–1837*. New Haven – London: Yale University Press, 1992.
- Denman, Roy (1995): *Missed Chances: Britain and Europe in the Twentieth Century*. *The Political Quarterly*, Vol. 66 (January 1995), No. 1, s. 36–45.
- Dilke, Charles Wentworth (1869): *Greater Britain*. New York: Harper & Bros, 1869.
- Duroselle, Jean-Baptiste (2002): *Evropa a Evropané*. Praha: Fortuna Print, 2002.
- Evans, Mark (2000): *The New Constitutionalism and the Impact of Spill-over*. *Public Policy and Administration*, Vol. 15 (2000), No. 2, s. 5–24.
- Faber, Richard (1966): *The Vision and the Need: Late-Victorian Imperialist Aims*. London: Faber & Faber, 1966.
- Freeman, Edward Augustus (1893): *History of Federal Government in Greece and Italy*. London: Macmillan & co., 1893.
- Gamble, Andrew (1998): *The European Issue in British Politics*. In: Baker, David – Seawright, David (eds.): *Britain for and against Europe: British Politics and the Question of European Integration*. Oxford: Clarendon Press, 1998.
- Gellner, Arnošt (1993): *Národy a nacionalismus*. 2. vydání. Praha: Josef Hřibál, 1993.
- Gilbert, Felix – Large, David Clay (1993): *Konec evropské éry: Dějiny Evropy 1890–1990*. Praha: Mladá fronta, 1993.
- Gonč, Vladimír (2001): *Evropská idea: Idea mírové, kooperující a sjednocující se Evropy I. – do roku 1938*. Brno: Masarykova univerzita, 2001.
- Graham, Gerald Sandford (1972): *A Concise History of the British Empire*. London: Thames & Hudson, 1972.
- Hamer, Christopher (1998): *Global Parliament – Principles of World Federation*. Sydney: Oyster Bay Books, 1998.
- Holbraad, Carsten (1971): *The concert of Europe*. *Australian Journal of International Affairs*, Vol. 25 (April 1971), No. 1, s. 29–44.
- Charmley, John (1999): *Splendid Isolation? Britain, the Balance of Power and the Origins of the First World War*. London: Hodder & Stoughton, 1999.
- Churchill, Winston (1999): *Dějiny anglických mluvících národů IV. Velké demokracie*. Praha: Argo, 1999.
- Jones, Edwin (2000): *The English Nation: The Great Myth*. Stroud: Sutton Publishing, 2000.
- Kendle, John (1997): *Federal Britain: A History*. London: Routledge, 1997.
- King, Preston (1982): *Federalism and Federation – A Myth of Classical Theory of Sovereignty*. Baltimore: John Hopkins University Press, 1982.
- Krein, David F. (1978): *The Last Palmerston Government: Foreign Policy, Domestic Politics, and the Genesis of "Splendid Isolation"*. Ames: Iowa State University Press, 1978.
- Kumar, Krishan (2003): *Britain, England and Europe: Cultures in Contraflow*. *European Journal of Social Theory*, Vol. 6 (2003), s. 5–23.
- Kumar, Krishan (2000): *Nation and Empire: English and British National Identity in Comparative Perspective*. *Theory and Society*, Vol. 29 (2000), No. 5, s. 575–608.
- Lipgens, Walter (1982): *A history of European integration*. Oxford: Clarendon Press, 1982.
- Lorimer, James (1884): *The Institutes of the Law of Nations: A Treatise of the Jural Relations of Separate Political Communities*. Edinburgh: William Blackwood and Sons, 1884.
- Loughlin, James (1992): *Joseph Chamberlain, English Nationalism and the Ulster Question*. *History*, Vol. 77 (June 1992), No. 250, s. 202–219.

- Lowenthal, David (2000): *European Identity: An Emerging Concept*. Blackwell Synergy. The Australian Journal of Politics and History, Vol. 46 (2000), No. 3, s. 314–321, <http://www.blackwell-synergy.com/links/doi/10.1111/1467-8497.00099> (přístup: 10. 1. 2007).
- Ludlow, Piers (2002): *Us or Them? The Meanings of 'Europe' in British Political Discourse*. In: Malmberg, Mikael af – Stråth, Bo (eds.): *The Meanings of Europe*. Oxford – New York: Berg, 2002, s. 101–124.
- Lützeler, Paul Michael (1992): *Die Schriftsteller und Europa: Von der Romantik bis zur Gegenwart*. München: Piper, 1992.
- Mackay, Charles (1877): *Forty Years' Recollection of Life, Literature, and Public Affairs from 1830 to 1870*. 2. vol. London: Chapman & Hall, 1877.
- Mackay, Charles (2004): *Life and Liberty in America*. London: Kessinger Publishing, 2004.
- McCrone, David (1997): *Unmasking Britannia: The rise and fall of British national identity*. Nations and Nationalism, Vol. 3 (1997), No. 4, s. 579–596.
- Medlicott, William Norton (1956): *Bismarck, Gladstone, and the Concert of Europe*. London: University of London, Athlone Press, 1956.
- Mény, Yves (1991): *Government and Politics in Western Europe: Britain, France, Italy, West Germany*. Oxford: Oxford University Press, 1991.
- Miall, Charles S. (1899): *Henry Richard, M. P.: a biography*. London: Cassell, 1899.
- Newman, Gerald (1987): *The Rise of English Nationalism: A Cultural History 1740–1830*. London: Weidenfeld and Nicholson, 1987.
- Pagden, Antony (2006): *The Empire's New Clothes: From Empire to Federation, Yesterday and Today*. Common Knowledge. Vol. 12 (Winter 2006), No. 1, s. 36–46, <http://commonknowledge.dukejournals.org/cgi/reprint/12/1/36?rss=1> (přístup: 12. 4. 2009).
- Pagden, Anthony (ed., 2002): *The Idea of Europe: From Antiquity to the European Union*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Parry, Ann (1993): "The un-islanding of England": The defeat of the channel tunnel project of 1882. Media History, Vol. 1 (1993), No. 1–2, s. 163–175.
- Paxman, Jeremy (2006): *Angličané, portrét národa*. Praha: Academia, 2006.
- Pinder, John (1991): *The Federal Idea and the British Liberal Tradition*. In: Bosco, Andrea (ed.): *The Federal Idea: The History of Federalism from the Enlightenment to 1945*. Vol. 1. London: Lothian Foundation Press, 1991, s. 99–118.
- Porter, Bernard (2002): *Empire? What Empire? Imperialism and British National Identity c. 1815–1914*. National Europe Center Paper 46. Australian National University, 5. 11. 2002, <http://www.anu.edu.au/NEC/Archive/porter1.pdf> (přístup: 10. 12. 2006).
- Ralston, Jackson H. (1929): *International Arbitration from Athens to Locarno*. Stanford: Stanford University Press, 1929.
- Robbins, Keith (1998): *Great Britain: Identities, Institutions and the Idea of Britishness*. Harlow: Longman, 1998.
- Seeley, John Robert (1871): *The United States of Europe*. Macmillan's Magazine, Vol. 23 (1871), s. 441–444 (reedice: *The Federalist*, No. 2 /1989/).
- Sidgwick, Henry (1903): *The development of European polity*. London – New York: Macmillan, 1903.
- Skřivan, Aleš (1992): *Británie na sklonku viktoriánské éry*. Historický obzor, ročník 3 (1992), číslo 7–8, s. 194–201.
- Stead, William Thomas (1899): *The United States of Europe on the Eve of the Parliament of Peace*. London: Review of Reviews Office, 1899.
- Sylvest, Casper (2005): *Continuity and Change in British liberal internationalism 1900–1930*. Review of International Studies, Vol. 31 (2005), s. 263–283.
- Woodard, Stephen (1995): *The Simple Guide to the Federal Idea*. Ventotene, Federalism and Politics. The Ventotene Papers of the Altiero Spinelli Institute for Federalist Studies. Ventotene, 1995, http://www.jef.at/cms/wp-content/uploads/simple_guide_to_federalism.pdf (přístup: 30. 12. 2009).
- Woolf, Stuart (1999): *Britain and Europe Off-Shore or On-Board? Questia*. History Today, Vol. 49 (January 1999), No. 1, s. 8–15, <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=5001230577> (přístup: 13. 3. 2007).
- Wormell, Deborah (1980): *Sir John Seeley and the Uses of History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1980.

Elektronické a internetové zdroje

- Encyclopædia Britannica (2006). *Encyclopædia Britannica 2006 Ultimate Reference Suite* [DVD].
- Imperial Federation League, 1885–1911 (S. I.). Manuscripts. National Library of Australia, <http://www.nla.gov.au/cdview/nla.ms-ms1540-12> (přístup: 15. 11. 2009).
- Inter-Parliamentary Union (IPU): *British Group* (S. I.), <http://www.bgipu.org/index.htm> (přístup: 15. 11. 2009).
- Oxford English Dictionary (2002). 2nd ed. Oxford English Dictionary 3 [CD]. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- The Federalist Papers (2001–2004). *Founding Fathers.info*, 2001–2004, <http://www.foundingfathers.info/federalistpapers/fedindex.htm> (přístup: 5. 9. 2009).

KONZULTACE: BRITSKÉ FEDERALISTICKÉ KONCEPCE

- The Times and The Sunday Times Archive (S. l.), <http://www.newsint-archive.co.uk/pages/main.asp> (přístup: 5. 10. 2009).

Poznámka

Autor tímto děkuje anonymním recenzentům a především šéfredaktorovi Ing. Vítu Benešovi za množství cenných připomínek, rad a podnětů, které napomohly ke vzniku finální podoby prezentovaného textu.